

ROZWÓJ NAUK EKONOMICZNYCH – UJĘCIE HISTORYCZNE I WSPÓŁCZESNOŚĆ – GŁOS W DYSKUSJI

Franciszek Tomczak

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie
Kierownik: prof. dr hab. Andrzej Kowalski

Słowa kluczowe: ekonomia, agrobiznes
Key words: economy, agrobusiness

W nawiązaniu do ogólnych celów konferencji, tj. doskonalenia stanu wiedzy i badań oraz rozwoju nauk ekonomicznych i metod badawczych, dyskusji i interpretacji w ujęciu historycznym oraz potrzeby integracji środowiska ekonomiczno-rolniczego, a także ujęcia historycznego i współczesnego nauk ekonomicznych, chciałbym przedstawić kilka uwag i refleksji wynikających z osobistej wieloletniej kumulacji doświadczeń i wiedzy w tym zakresie. Ogólna koncepcja merytoryczna konferencji zmierzająca do doskonalenia stanu wiedzy i badań w zakresie rozwoju myśli ekonomicznej i zastosowania nowoczesnych metod badawczych, kształtowania forum dyskusyjnego o najważniejszych zagadnieniach rozwoju nauk ekonomicznych i dyscyplin ekonomiczno-rolniczych, a także zwiększenia integracji środowiska ekonomistów wszystkich grup ekonomistów, w tym ekonomistów rolnych, jest wyśmienita.

Jednocześnie koncepcja opracowań i dyskusji, zgodnie ze współczesnymi tendencjami rozwoju nauk ekonomicznych, słusznie wychodzi w możliwie szerokim zakresie poza rolnictwo, wskazując na jednolitość ekonomii jako nauki, tym bardziej, że rolnictwo jest coraz bardziej zintegrowane i występuje w jednolitych związkach z całą gospodarką oraz systemem ekonomicznym kraju i UE. Jednocześnie ewolucja gospodarki rolno-żywnościowej i jej siły rozwojowe wtapiają się w mechanizm przemian i ujednoczenia ekonomicznego różnych branż gospodarczych, w tym rolnictwa, agrobiznesu i całej gospodarki żywnościowej. Zestaw przedstawionych referatów odpowiada celom konferencji i umożliwia dyskusję merytoryczną, dotyczącą potrzeby i możliwości dobrego rozumienia współczesnego rozwoju nauk ekonomicznych, w tym także dyscyplin i studiów ekonomiczno-rolniczych. Rudolf Michałek w nawiązaniu do granic wolności i odpowiedzialności uczonego (Nauka, nr 3/2008) podkreśla, iż naturą człowieka jest wolność jako podstawowa kategoria o fundamentalnym znaczeniu w zakresie interesującej nas ekonomii, polityki i prawa.

NAUKI EKONOMICZNE – MYŚLI I REFLEKSJE W SPRAWIE NAUKI,
NAUCZANIA I PISANIA W DZIEDZINIE EKONOMII AGRARNEJ

Zrealizowany program konferencji, bogaty w treści merytoryczne i dydaktyczne, dotyczy ważnych problemów związanych z rozwojem myśli ekonomicznej w ujęciu historycznym, a także prezentuje ważniejsze nurty i metody stosowane w badaniach ekonomicznych. W nawiązaniu do tego odważam się w dyskusji na komentarz w formie kilku myśli i refleksji związanych z przedstawionymi referatami.

Po pierwsze, można postawić tezę, iż jesteśmy w pewnym stopniu opóźnieni w rozumieniu współczesnego świata, kierunków jego rozwoju, zasad i sił rozwojowych. Ograniczony jest bowiem nasz, tj. krajowy, dynamizm innowacyjny i konkurencyjny w zakresie nowoczesnej wytwórczości materialnej i usługowej, efektywności nakładów i kosztów oraz kształtowania zasad i dynamiki rozwoju gospodarczego i społecznego. Dotyczy to także pracy i dążeń do tego, by aktywnie kształtować miejsce i wizję Polski we Wspólnej Europie, jako kraju wolnego, otwartego, tolerancyjnego i mądrego. To samo odnosi się do wsi i rolnictwa, stanu i dynamiki rozwoju obszarów wiejskich, równowagi gospodarczej i społecznej, procesów konwergencyjnych Polski, Europy i świata oraz efektywnej realizacji wielkiego i nowatorskiego projektu kreacji Wspólnot Europejskich, Wspólnej Polityki Rolnej, Europejskiego Modelu Rolnictwa i Europejskiego Modelu Gospodarczego.

Po drugie, polskie nauki ekonomiczne, w tym ekonomia agrarna, znajdują się obecnie na etapie najbardziej trudnej i bolesnej konfrontacji okresu dynamizacji zachodzących zmian w relatywnie biednym i tradycyjnym polskim rolnictwie rodzinnym, wobec zapoczątkowanych i zaawansowanych europejskich i światowych procesów społeczno-gospodarczych i dynamizacji zmian rozwojowych, integracji i globalizacji gospodarczej. Stwarza to szczególne trudności w rozumieniu i formułowaniu mechanizmów i zasad rozwoju gospodarki rolno-żywnościowej. Jeśli wszyscy zrozumiemy jak trudny jest dla Polski ten czas reform i restrukturyzacji gospodarki, państwa i Europy, tym lepiej i sprawniej będzie on mógł być realizowany.

Po trzecie, ustalić można, iż marzy się nam rewolucja w nauce i praktyce rolnej, będąca wynikiem pracy coraz liczniejszych dziedzin nauki, aby w XXI wieku dobrze i zdrowo żyć, a nowa zapoczątkowana już rewolucja rolno-żywnościowa oznacza wzmocnienie trwałych i zrównoważonych relacji pomiędzy mądrością i prawami przyrody a wiedzą, potrzebami, inteligencją i wpływem człowieka.

Po czwarte, przechodząc dzięki wykształceniu i współczesnej ewolucji systemów i struktur ekonomicznych od bezpośredniej pracy w rolnictwie do szeroko rozumianej sfery gospodarki żywnościowej, przestrzennej, agrobiznesu, postępu technicznego itp., młode pokolenia dynamizują i przyspieszają ewolucję tej gospodarki. Powstają tu jednocześnie kontrowersje pomiędzy tymi, którzy pracują w rolnictwie, żyją w środowisku rolniczym i wiejskim oraz utrzymującymi się z pracy w gospodarce i biznesie rolniczo-żywnościowym. Mają rację rolnicy oczekujący czasu, gdy trud rolnika zostanie zauważony i doceniony, będzie lepiej opłacany, lepiej zorganizowany, uhonorowany tak, jak na to zasługuje producent żywności i jego współpracownicy. Jest to jeden ze wspólnych problemów zarówno państw najbogatszych, jak i krajów średnio rozwiniętych, np. Polski i większej grupy państw o poziomie produktu krajowego do kilku dolarów dziennie tj. znajdujących się na najniższych szczeblach rozwoju gospodarczego i społecznego.

Po piąte, żyjemy i funkcjonujemy w okresie przyspieszonych, często dramatycznych krajowych i światowych przemian agrarnych. Wśród nich najbardziej optymistyczny jest udział Polski w realizacji wielkiego projektu europejskiego, to jest członkostwa w Unii Europejskiej tzn. rozwoju gospodarczego i społecznego całej Unii-27. Można stwierdzić, że z czasem będą występowały niemożliwe do zatrzymania i także zahamowania przemiany świata otaczającego wieś i rolnictwo, ale także potrzeb, oczekiwań i realnych możliwości ewolucji i przemian struktur agrarnych, technik i ekonomii wytwarzania oraz podziału efektów produkcyjnych i usługowych, tendencji rozwojowych wsi i rolnictwa, realizowanych poprzez zachodzące przemiany gospodarcze i wciąż na nowo określone cele społeczne i osobiste ludności rolniczej i wiejskiej. Rozwijające się wraz z tym systemy wsparcia i podziału w łańcuchu żywnościowym ukształtowały i będą decydowały o nowym miejscu i nowej roli doświadczeń, wiedzy i jej upowszechnienia, nauki i badań naukowych świata, realizują wielką ideę wyzwolenia każdego mieszkańca świata od hańby i cierpienia głodu, niedożywienia, niedorozwoju, wojen i nierówności tj. głównych zjawisk hamujących obecne procesy wychowania i wykształcenia, zdrowia i dobrego środowiska, postępu technicznego i społecznego, wolnej myśli i demokratycznego postępowania.

Jednocześnie w wypowiedzi niniejszej chciałbym podkreślić pilną, jak się wydaje, potrzebę przejścia w systemie nauczania i badań ekonomicznych od przeszłości ku przyszłości. Zdecydowany akcent świata ekonomicznego i rolniczego na problemy i doświadczenia przeszłości wskazują, że występują dysparytety w rozumieniu zależności pomiędzy przeszłością gospodarczą, teraźniejszością i przyszłością w zakresie poszukiwania podstawowych paradygmatów nauk ekonomicznych, w tym także ekonomiczno-rolniczych. Obecnie sądzić można, że w badaniach tych analiza stanu aktualnego jest punktem wyjścia do formułowania oczekiwań i wymogów wobec przyszłości, a w mniejszym zaś to co się działo w dalszej lub bliższej przeszłości.

Z tego punktu widzenia podstawowym problemem, jakim powinniśmy się zająć tj. zabierać głos, są dyscypliny ekonomiczno-rolnicze, w tym problem wyżywienia ludzi (ludzkości). Wyżywienie i gospodarka żywnościowa zawsze były działalnością realizującą podstawowe potrzeby ludzi i warunkiem ich rozwoju. Cała nieznana i znana historia powiązana była z potrzebą i warunkami zwiększenia uzyskiwania lub produkcji żywności, następnie zwiększenia efektywności i postęp w produkcji. Tymczasem mimo upływu tysięcy i rozwoju gospodarczego, według ocen FAO, ponad 1 miliard ludzi na świecie głoduje. Podstawową plagą i wielkim wstydem ludzkości jest wysoka umieralność, szczególnie wśród dzieci, ze względu na brak lekarstw, a także brak odzieży, mieszkań, opieki zdrowotnej i szkół. Z tego dla naszego środowiska wynika konkluzja, przy całym szacunku dla osiągnięć nauk ekonomicznych i rolniczych oraz praktyki rządów i organizacji międzynarodowych, że nie znaleziono dotąd praktycznych i pewnych rozwiązań problemów żywnościowych świata.

Stawia to pytania dotyczące filozofii i zasad światowego rozwoju gospodarczego. Z jednej strony ogromne środki marnotrawi się i niszczy w różnych wojnach, podbojach i rewolucjach a także wydatkach militarnych, politycznych, ideologicznych, religijnych itp., a jednocześnie wobec głodu i wojen jesteśmy bezradni. Jedną z przyczyn tego stanu jest brak zrozumienia, kim jest człowiek w szerszym ujęciu, jako istota ludzka, niezależnie do koloru skóry, języka, narodowości, religii, poglądów politycznych, podziałów na państwa itp.

WYŻYWIENIE I ROLNICTWO JAKO SZCZEGÓLNE WYZWANIE WSPÓŁCZESNEGO ŚWIATA

Analiza współczesnego stanu wyżywienia i gospodarki rolniczo-żywnościowej na świecie, ujęta w perspektywie 30-40 lat, wskazuje na występowanie kilku istotnych i ważnych dla rozwoju świata wyzwań w stosunku do tej gospodarki. Dotyczy to w szczególności następujących zagrożeń i wyzwań:

- wody i wyżywienia (zaopatrzenie w wodę i żywność stosownie do potrzeb człowieka),
- mieszkań i zdrowia (potrzeby mieszkaniowe i podstawowa opieka lekarska),
- odzieży i ogrzewania (okrycie ludzi oraz ogrzewanie posiłków i pomieszczeń),
- edukacji i pracy (wyzwania oświatowo-kształceniowe i zatrudnienie).

Wymienione wyzwania mają charakter podstawowy i priorytetowy np. w stosunku do całej gospodarki narodowej i światowej oraz dotyczą najistotniejszych problemów każdego człowieka: co zrobić z występującym na świecie głodem i niedożywieniem, chorobami i wojnami, prześladowaniami narodowymi, rasowymi, politycznymi, religijnymi, różnicami ekonomicznymi i nędzą? Jednocześnie interesuje nas szczególnie, podobnie jak całą ekonomię agrarną, światowy problem żywnościowy, który powiązany jest z warunkami i zasobami naturalnymi np. glebowymi i klimatycznymi, historii rozwoju gospodarczego, kształtowania się społeczeństw poszczególnych obszarów itp. Wszystkie wymienione dramatyczne wyzwania przyszłości zależą w dużej mierze od działalności człowieka i jego mądrości. Większość problemów wynikających z tych wyzwań ma swe źródła w poglądach ludzi i nieporozumieniach wynikających z działalności człowieka i jej rezultatów. Uwagi niniejsze w konsekwencji wskazują optymistyczne możliwości: współczesny świat ma ogromne szanse przezwyciężenia trapiących ludzkość przez całe tysiąclecia ograniczeń i niedostatków we wszystkich wymienionych zakresach tj. zaopatrzenia w wodę, wyżywienia, zapewnienia pomieszczeń mieszkalnych, podstawowej ochrony zdrowia oraz edukacji i pracy.

Kształtowanie się globalnej, światowej gospodarki rolniczo-żywnościowej oznacza, iż np. symptomy niedoborów lub nadwyżek żywności i trudności rynkowe stają się globalną rzeczywistością gospodarki światowej i przyczyną globalnych niedoborów żywności i wzrostu jej cen. Określenie końca taniej żywności na rynku światowym wskazuje na porażkę polityki rozwoju rolnictwa w jednych krajach i niedobory w krajowych zapasach w innych. Źródłem niepokoju jest też stan światowego rynku biopaliw zwiększający swój udział rynkowy kosztem żywnościowej produkcji roślinnej i zwierzęcej.

Teoria oraz praktyka rolnicza i rolniczo-żywnościowa jest ekonomią wyboru oraz decyzji cenowych i rachunkowych, a także zasad pozaekonomicznych danego wyboru np. tradycji regionalnych. Trwała sprzeczność i współzależność cenowa producent *versus* konsument ma tu duże znaczenie i rozwiązywana jest w drodze rachunku ekonomicznego, który jest narzędziem kształtowania równowagi każdego zachowań gospodarczych na rynku. W ten sposób działają, często trudne do zdefiniowania i ustalenia, mechanizmy zmian ekonomicznych zarówno w zakresie produkcji, jak też obrotu towarami i usługami. W rolnictwie cały system ekonomicznego funkcjonowania produkcyjnego, zmian strukturalnych i związków w łańcuchach żywnościowych od pola do konsumenta oraz ekonomiczne funkcje i rozwiązania w tym zakresie są czynnikami komplikującymi zasady i powiązania produkcyjno-ekonomiczne w całym systemie rolniczo-żywnościowym.

Odrębnym problemem są nowe wyzwania światowe uzasadniające potrzebę drugiej zielonej rewolucji, która zapewni w przyszłości nowy poziom trwałego zaopatrzenia w żywność i jej właściwego wykorzystania. Współczesny poziom rozwoju gospodarczego, nauki i współpracy międzynarodowej decyduje o zmianach oraz postępie w rolnictwie i produkcji żywności. Występuje to w powiązaniu z ogólnym rozwojem gospodarczym, zmianami zachodzącymi w rolnictwie, potencjale produkcyjnym i możliwościach wzrostu wydajności produkcji w stosunku do nakładów ziemi, pracy i kapitału oraz jednoczesnej ewolucji poziomu i struktury tych nakładów w kierunku ich oszczędności i zwiększenia efektywności produkcyjnej, a tym samym zwiększenia wykorzystania i efektywności ponoszonych nakładów.

KSZTAŁCENIE EKONOMICZNE I WSPÓŁCZESNA EKONOMIA AGRARNA

Zmiany i ewolucja kształcenia ekonomicznego i rolniczego w Polsce i na świecie oraz znaczenie tego kształcenia są symbolem, obok badań naukowych, zmian zachodzących w technikach wytwarzania, ekonomii agrarnej i agrobiznesie. Doświadczenia światowe w kształceniu są jednym z najbardziej widocznych problemów rozwojowych rolnictwa polskiego w świetle doświadczeń światowych, szczególnie krajów wysoko rozwiniętych.

Wraz z rozwojem gospodarczym zmienia się pojęcie kształcenia w rolnictwie, następuje reorganizacja uczelni, rozprzestrzenienie przedmiotów, kierunków nauczania, integracji międzywydziałowej itp. Obok rolnictwa np. w USA i państwach UE pojawiała się polityka obejmująca rozwój obszarów wiejskich, zarządzanie zasobami naturalnymi itp., dotyczące tych obszarów. Odnosi się to szczególnie do wielofunkcyjności rolnictwa i gospodarstw (farm), traktowanych nie tylko jako miejsce produkcji surowców żywnościowych, ale także jako przedsiębiorstwa oferujące różne pozarolnicze funkcje i usługi. Oznacza to realizację zasady wielosektorowego rozwoju obszarów wiejskich, zwiększenia rodzajów i zakresu różnych działalności zapewniających dochody i zatrudnienie mieszkańcom wsi oraz ochronę dziedzictwa i kultury wiejskiej.

Jeśli chodzi o kształcenie ekonomiczno-rolnicze i rolnicze w świetle doświadczeń światowych, to podstawowe znaczenie mają próby definiowania i rozumienia mechanizmu rozwoju gospodarczego i definiowania współczesnej ekonomii agrarnej. Występuje bowiem ciągła potrzeba badań z zakresu ekonomii agrarnej w naukach ekonomicznych, podobnie jak rozumienia autonomicznego czy identycznego z innymi sposobami (firmami) działania i gospodarowania w rolnictwie. Ekonomia agrarna w coraz szerszym zakresie jest normalną i powszechną częścią *Applied Economics* w wielu uniwersytetach świata. Słuszne wydają się poglądy podważające odrębność i szczególne cechy ekonomii agrarnej (ekonomiki rolnictwa), jak też definiowania odrębnych ekonomik branżowych.

Jeśli rolnictwo (gospodarka żywnościowa, agrobiznes) stają się coraz wyraźniej integralną częścią gospodarki, to podział i akcenty branżowe kończą się znakiem zapytania. Procesy integracyjne i globalizacyjne przyspieszają akceptację takiego sposobu rozumowania. W nawiązaniu do doświadczeń światowych można poddać pod rozwagę inne podejście do definiowania współczesnej ekonomii agrarnej. W zasadzie można zanegować historyczne podejście do problemów przyszłości i kształtowania koncepcji teoretycznych i praktycznych na podstawie tego, co się uprzednio działo lub co i jacy myśliciele pisali np. o ekonomii agrarnej.

Obecny okres rewolucji techniczno-naukowej tworzy nową potrzebę podejścia do przewidywania przyszłości, a więc także do współczesnego rozwoju rolnictwa i kształcenia rolniczego, w szczególności współczesnej ekonomii agrarnej i żywnościowej. Dzieje się tak, gdyż coraz wyraźniej widzimy, że doświadczenia przeszłości mają coraz mniejsze, a bodaj żadnego znaczenia praktycznego lub teoretycznego. Oznacza to, że nauki rolnicze, w tym ekonomia agrarna, muszą sprostać podstawowemu zadaniu: jak określić i podjąć wyzwania rodzące się aktualnie, a przede wszystkim wyzwania jakich możemy oczekiwać w przyszłości. Człowiek jako twórca, szczególnie na szczeblu uniwersyteckim, może zmieniać przyszłość, nie może natomiast zmieniać przeszłości (z wyjątkiem, rzecz jasna, zmian dokonywanych w dziełach historyków).

Nauki ekonomiczne wskazują, przynajmniej w teorii, na zasady i logikę rozwoju gospodarczego, które zapewniają równowagę i dynamikę tego rozwoju. Tymczasem niezależnie od tego, nie ma sposobów zapewnienia rozwiązań idealnych, gwarantujących wygodną i możliwie bezbolesną drogę rozwoju gospodarczego. Ze względu na rozumienie nauki jako szczególnej siły rozwojowej świata, powstaje pytanie: czy o mądrości człowieka świadczy budowa drapaczy chmur na morzu u wybrzeży małego kraju, głodujący miliard ludzi, wojny w kilku krajach, przestępcze wysadzanie domów i pociągów, czy też produkcja w Szwajcarii diamentowego zegarka w cenie 300 tys. USD.

Konkluzja generalna: wspieranie, analiza i naukowa interpretacja transformacji rolno-żywnościowej i środowiskowej współczesnego świata, przemian wielkich grup ludzkich wychodzących poza ograniczenia i bariery krajowe czy narodowe są koniecznością, obowiązkiem i wyzwaniem współczesnego świata oraz szansą jego rozwoju przynajmniej w dziedzinie, jaką się zajmujemy, tj. produkcją rolną, przestrzenią rolniczą, żywnością i stanem żywnościowym ludzi oraz przemianami systemu rolno-żywnościowego w pozytywnym kontekście współczesnego poziomu gospodarczego i tendencji rozwojowych świata.

Adres do korespondencji:
prof. dr hab. Franciszek Tomczak
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie
ul. Świętokrzyska 20
00-002 Warszawa
e-mail: tomczak@ierigz.waw.pl